

УДК 78.087:37.034+37.036

ДИТЯЧА ХОРОВА МУЗИКА ЯК ДЖЕРЕЛО Й ЧИННИК ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ

Н. Г. Дніпровська

Стаття присвячується проблемі духовного виховання дітей і дитячій хоровій музиці як його джерелу й засобу; висвітлюється специфіка дитячої емоційної сфери; дається аналіз типізованого поетичного та емоційного змісту, жанрового наповнення, а також особливої духовної, моральної, естетичної дії дитячої хорової музики; розкривається її активна роль у формуванні особистості дитини, завдання й критерії вибору музикантом-педагогом хорового репертуару, значення дитячої хорової музики для підвищення духовного здоров'я суспільства й держави.

Ключові слова: *духовне виховання; морально-естетичне виховання, музичне виховання; дитяча хорова музика; дитячий хоровий спів.*

Постановка проблеми. Питання духовно-морального виховання дітей є однією з ключових проблем, які стоять перед державою, суспільством і батьками. Актуальність його міститься у двох основних тезах: з одного боку, сьогодні суспільству потрібні творчі особистості, які володіють не тільки знаннями, а й високим рівнем духовного, культурного й соціального розвитку; з іншого, виховання дітей як майбутніх його членів, яке відбувається у середовищі різних впливів, як позитивних, так і негативних для їх духовності, інтелекту, почуттів та моральності.

Сучасний рівень вихованості дітей викликає занепокоєння через посилення проявів бездуховності, жорстокості стосунків як наслідок браку доброти, чуйності, благородства, внутрішньої краси. Проте від стану духовно-морального виховання залежить існування держави й національна безпека, і проблеми у світі дитинства III тисячоліття вимагають осмислення минулого досвіду, визначення завдань нового часу. Кризова картина хвилею вчених, педагогів, батьків і потребує дієвого вирішення, що актуалізує значення духовного виховання та його засобів. Значне місце серед таких засобів може посісти хоровий спів і дитяча хорова музика.

У період реформування освіти необхідно дати наукове обґрунтування дитячої хорової музики як джерела й чинника, що своїм потужним виховним потенціалом активно сприяє духовному збагаченню дітей – нашого майбутнього.

Аналіз досліджень і публікацій. Над питаннями духовного виховання людина замислювалася здавна. Їм присвятили увагу Сократ, Я. Коменський, Ж. Руссо, І. Песталоцці, Г. Сковорода, К. Ушинський, А. Макаренко, Я. Корчак, В. Сухомлинський, сучасні вчені Ш. Амонашвілі, І. Бех, І. Зязюн, Л. Нечипоренко, М. Вишневецький, А. Богуш, І. Прокопенко та багато ін. Численні позитиви, які дає хоровий спів духовному, інтелектуальному, естетичному розвитку особистості, були відомі здавна. Наука XX століття підтвердила його провідне місце у традиціях музичного виховання – Б. Асаф'єв, М. Блинова, О. Литвиненко, Т. Нагорна, Л. Новицька, Т. Потапчук, В. Симонов, Л. Венгрус, М. Стасюк та ін. Проте залишаються недостатньо висвітленими механізми дії основи хорового виховання – дитячої хорової музики – та недооціненим її зміст.

Мета статті – пошук шляхів ефективного вирішення духовних проблем сучасних дітей і молоді; обґрунтування продуктивності ідеї хорового виховання як оптимального засобу духовного розвитку особистості дитини.

Завдання статті: аналіз сучасних підходів до розуміння духовності та можливостей духовного виховання дітей через впровадження традицій музичного виховання; розкриття особливої виховної цінності художнього змісту дитячої хорової музики, здатності потужно впливати на духовний розвиток дитини, її творчі сили, прагнення до добра, людяності, краси; сприяння посиленню вокально-хорової роботи у галузі освіти та активізації духовно-виховного процесу; актуалізація масового дитячого хорового виховання для суспільства й держави.

Викладення основного матеріалу. Питання духовного виховання є однією з ключових проблем сьогодення. Сучасний світ переживає духовно-моральну кризу, ризик духовного знеособлювання молоді й дітей, втрату моральних устоїв. Зростання науково-технічного прогресу створило в суспільстві ілюзію про перевагу матеріального над духовним, а тиск галасливої поп-музики, ЗМІ, кіно, ігор принижує красу вітчизняної й всесвітньої культури. «Зло стало таким відкритим, зухвалим і часто безкарним у сучасному житті, що воно легко усуває добро у душі» [5, с. 46]. Агресивне інформаційне середовище прагне

загасити стимули розвитку духовних якостей дитини – доброти, співчуття, совісті, відповідальності, тяжіння до творчості. Проте, саме дитинство – час оволодіння еталонами краси, моральності, розрізнення добра та зла, і втрата його є майже непоправною у дорослому віці.

Поняття духовності корениться у християнській антропології та має іманентний людині зміст, який розкривається, зокрема, у праві на свободу вибору між добром і злом, що є критерієм її існування у соціумі, визначає життєві цілі й шляхи їх досягнення. Сьогодні умови життя ускладнюють шлях дітей до духовного здоров'я: вони випереджають свій вік у фізичному розвитку, але відстають у духовно-моральному. Прогрес науки й комп'ютеризація дали суперечливі наслідки: діти втрачають основу творчості – образне мислення. Проблема духовного виховання дітей є одним із найгостріших наукових і практичних завдань, від вирішення яких залежить духовне здоров'я майбутнього суспільства, а його стан, у свою чергу, визначає соціальну та матеріальну сфери буття. Чим відповідь освіта на виклики часу? «Не можна відхилитися від цієї проблеми під тим приводом, що кожна людина сама відповідає за себе. Така позиція є не лише неприпустимою, але вона педагогічно злочинна: життя занадто повне трагедій, сил саморуйнування, щоб про це не думати», – підкреслював В. Зеньковський [5, с. 46].

Освіта має відкривати дітям не лише знання, а й збагачувати красою світу, що, як відомо, «врятує світ». Саме до цього покликане мистецтво, зокрема, хорове мистецтво – особливий вид виховання, який синтезує слово й музику і тим підсилює його дію. У ХХ ст-ті у концепції дитячого музичного виховання нашої країни хоровий спів посів провідне місце. У результаті активізувалася композиторська творчість, обсяг дитячого хорового репертуару збільшився й став налічувати вже не сотні – тисячі творів, а репертуар – це серцевина музичного виховання дітей, його головний зміст. Сучасна наука переконливо доводить універсальну педагогічну користь хорового виховання та стверджує, що хоровий спів і музика як двоканальна вербально-невербальна форма комунікації диригента та хору (свідомість-підсвідомість) дають можливість формувати у дитині повноцінну особистість зі здоровою психікою [10]. Це створює через активну роботу правої півкулі (так званого «емоційного мозку») базу для розвитку лівої півкулі («розумового мозку») та втілює у різних пропорціях індивідуальності як художнього, так і розумового типів. Тому хорова музика й спів є життєво необхідними дітям [2].

Особливість дитячої хорової музики визначає специфіка дитячої емоційної сфери, якій властиві щирість, відкритість, швидка емоційна реакція. Діти безпосередніші, емоційніші та співчутливіші, ніж дорослі. Відомий педагог Я. Корчак зазначав, що дитина перевищує дорослого силою почуттів, в інтелекті вона, як мінімум, рівна йому, їй не вистачає лише досвіду. Сприйняття кожного нового твору збагачує музичний досвід дитини, а музика, на думку видатного вченого Б. Теплова, є емоційним пізнанням. Досвід дитина намагається реалізувати у своїй діяльності, про що писав В. Зеньковський: «Дитя ніколи не може обмежитися естетичним сприйняттям, як це часто-густо ми спостерігаємо у дорослих, – дитя неодмінно прагне до творчості, користуючись усіма доступними йому засобами» [6, с. 171].

Особливе місце у духовному вихованні споконвіку належить народній пісні як скарбниці культурної спадщини, хранительці духовних коренів, зокрема, дитячому фольклору. На ньому ґрунтувалася педагогічна й композиторська діяльність для дітей М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, наукова діяльність Ф. Колесси. Дитячий фольклор упродовж століть не тільки втілював специфіку внутрішнього світу дитини, відмінності її психології, мислення, сприйняття, був простором дитячої художньої творчості – він був сферою «народної педагогіки», яка з часом отримала розвиток у науці. На ґрунті багатой пісенно-поетичної культури й дитячого фольклору, зокрема, виникла вітчизняна дитяча хорова музика. Народна пісня у хоровій обробці завдяки різнобічному виховному впливу має виключне значення для музичної освіти та виховання дітей і посідає чільне місце як у композиторській творчості, так і в системі шкільної, дошкільної освіти. Сьогодні у дитячій музиці створені досконалі зразки хорової обробки нашими сучасниками, наприклад, твори О. Яковчука, О. Некрасова, І. Кириліної, Т. Кравцова, І. Гайдена, стилізації народної пісні – твори М. Стецюна, Л. Шукайло, О. Некрасова, Вол. Стеценка, Д. Скоропад та інших авторів.

«Енергетика» серйозної музики сприймається людиною як духовне піднесення, і не випадково, бо творці шедеврів ставили перед собою перед усім високі духовні завдання. Це зазначає В. Медушевський, цитуючи геніїв музики – Г. Генделя, Е. Гріга, В. Моцарта: «Композитори епохи бароко вважали вищим призначенням музики духовне піднесення людей. Гендель писав: «Я дуже жалкував би, якби моя музика тільки розважала моїх слухачів: я прагнув зробити їх краще». Гріг у музиці Моцарта вбачав одкровення

райської краси та нарікав, що з цього раю музики ми вигнані гріхами сучасного життя [...] Глибоку й дивну дію цієї музики відзначив Т. Адорно: «Ми плачемо, не знаючи чому, тому що ми ще *не такі, як обіцяє ця музика (курсив Н.Д.)*» [8]. В. Медушевський визначає духовність не знаннями, не навичками вирішення завдань, а здатністю «світоглядно польотного буття», «рушійною силою, що спрямовує увись» [7, с. 41].¹ Залучаючи юних співаків до шедеврів світового мистецтва – творів В. Моцарта, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Е. Гріга, Б. Бріттена, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського, С. Рахманінова та ін., музикант-педагог немовби підключає їх свідомість до емоційного інтелекту «велетнів» духовності. Ця музика дає дитині поштовх до високих естетичних переживань, духовного зростання, сприяє її гармонійному розвитку, дозволяє увійти до світлого художнього світу, вчить по-новому ставитись до протиріч життя. Про величезну виховну цінність серйозної музики висловлювалось багато вчених, митців, педагогів, а також духовних пастирів, зокрема ієромонах Серафим (Роуз): «Дитина, яка змалку привчена до класичної музики, яка розвинулася під її впливом, не піддається спокусам грубого ритму року, сучасної псевдомузики у тій мірі, в якій піддаються їм ті, хто виріс без музичного виховання» [9].

Боротьба за високу художність творів для дітей почалася у суспільстві ще з середини XIX ст. одночасно з розвитком інтересу до дитини з боку педагогіки, психології, соціології. У XX ст. серед діячів мистецтва стала крилатою фраза: «Для дітей треба писати так само добре, як і для дорослих, тільки ще краще». Не зважаючи на те, що у XX ст. дитяча музика, як і все мистецтво, зазнала ідеологічного впливу, композиторська творчість (особливо II пол. XX ст.) явила багато вільних від неї пісенних творів, які не втратили своєї естетично-виховної цінності та сьогодні затребувані у хоровому вихованні – твори М. Красева, Р. Глієра, І. Дунаєвського, О. Пахмутової, Ю. Чичкова, Р. Бойка, Є. Крилатова, Я. Дубравина, В. Косенка, А. Кос-Анатольського, А. Філіпенка, М. Завалішиної, Ю. Рожавської, І. Карабиця, В. Шаповаленка, Б. Фільц, Л. Дичко, Т. Кравцова, М. Кармінського, М. Стецюна, В. Птушкіна та багатьох ін. В основі їх творів завжди виявляються художньо емкі тексти. Типізованим змістом дитячої хорової музики є різноманітні теми світу дитинства: любов до

¹ Важливим проявом духовності, на думку В. Медушевського, є моральність, а її змістом те найвище, що означають поняття «істина», «добро», «краса».

рідного краю, сім'я та рідні, свята, шкільне (або дошкільне) життя, дружба, спорт, ігри, дозвілля, природа, тварини, дитячі захоплення, казка, жарт – все те, що створює зовнішній і внутрішній світ дитини. Знайшла відображення також громадянська й патріотична тематика. Кращі пісенно-хорові твори для дітей відзначаються змістовністю, образністю, поетичністю, і, що важливо, наявністю виховного підтексту. Особлива емоційність даної музики та особлива емоційна сфера дітей взаємно залежать і впливають одне на одне. Найбільш поширені емоційні стани дитячої хорової музики це – щастя, радість існування, любов до всього суцього, життєствердження.

Одним із засобів виховання є виконання духовної музики. Інтерес до неї виявляється у наш час не лише завдяки її красі – це живе джерело духовності, в якій приховані глибокі сакральні корені народу. Духовна музика є також однією з форм пізнання світу, вічних моральних істин, совісті як внутрішнього закону, розкриває гармонію божественного всесвіту. Доступним для програм освіти й позакласної роботи є вітчизняний жанр духовної колядки, наприклад, обробки К. Стеценка «Небо і земля», «Нова рада стала». Більш складні зразки – твори світської духовної музики: С. Рахманінов «Ангел», В. Панченко «Віфлеємська зірка», М. Кармінський «Пока живу – Тебе молюсь» тощо.

В останні десятиліття кращі традиції жанру дитячої хорової музики продовжують вітчизняні композитори І. Щербаков, Віт. Філіпенко, І. Кириліна, В. Степурко, Г. Гаврилюк, В. Польова, О. Некрасов, Вол. Стеценко, О. Яковчук, В. Дробязгіна, Ю. Алжнев, І. Гайденко, В. Камінський та інші, вводячи нові прийоми музичної лексики в інтонаційно-ладовій, гармонічній та ритмічній сферах. Дитяча хорова музика через почуття й переживання будить моральні сили дитини, якими вона наділена генетично, вчить терпінню, цілеспрямованості, працьовитості та прагненню вдосконалюватись. Важливим фактором системи хорового навчання дітей є поєднання керівником методів колективної та індивідуальної роботи. Такий творчий підхід створює найкращі умови для розвитку кожної дитини. Проте успішною ця різнобічна навчально-виховна діяльність може бути, якщо і сам музикант-педагог є духовно розвиненим фахівцем, оскільки від його особистих художніх критеріїв залежить вибір того чи іншого хорового репертуару та його інтерпретація.

Нині дитяча хорова музика – це багатожанровий поліфункціональний феномен. Однією з її особливостей є художній

зміст. Переважна більшість композиторів звертається до неї достатньо зрілими, маючи у творчих портфелях чимало інших творів. У хорових творах для дітей вони втілюють спогади й почуття свого дитинства, любов до власних дітей, тобто все найсвітліше й найдорожче. Звідси виняткова змістовність та духовна цінність цієї музики для виховання молодого покоління.

Духовно-естетичний вплив на дитину здійснюється не через будь-який репертуар, а лише завдяки художньо довершеній музиці. Грамотно, зі смаком відібрані музикантом-педагогом за тематикою, образами, емоційним змістом і осмислено вивчені у хорі обробки народних пісень, твори композиторів минулого та сучасності залишають у свідомості дітей глибокий слід, формують духовність, світогляд і патріотизм, закладають еталони краси й високі морально-етичні критерії. Тому дитяча хорова музика є матеріалом, а хоровий спів – інструментом найдієвішого комплексного виховання людської особистості, які створюють можливість її швидкого духовного росту.

Висновки. Хоровий спів є по суті духовною працею людини, і переоцінити його універсальне значення у справі виховання дітей неможливо. Окрім розвитку суто музичних здібностей, виконавська робота над хоровими творами справляє величезний духовний вплив на молоде покоління, сприяє формуванню моральних, етичних, естетичних, творчих якостей, духовного здоров'я, що наближує до ідеалу виховання. Спів у хорі з дитинства, участь у колективній справі, де творчий результат залежить від сумління кожного і вміння підкоряти свої інтереси колективним, чинять благодійну дію на особистість дитини. Статистика свідчить, що серед малолітніх правопорушників не зустрічаються діти, які співали у хорі. Завдяки високій художності та глибокій змістовності дитяча хорова музика активно сприяє духовному розвитку дітей, чим допомагає оздоровлювати суспільство й піклуватись про майбутнє держави. Педагогіка та школа є відповідальними за те, щоб передача духовних традицій не припинялася поколіннями. Збереження й розвиток цінностей вітчизняної духовної культури є найважливішим завданням освіти в цей історичний момент.

Отже, дитяча хорова музика є дієвим джерелом і чинником духовного виховання людської особистості. На нинішньому етапі реформування національної освіти вкрай необхідною є державна підтримка масового дитячого хорового співу й дитячої хорової музики. Виховати з дитини людину з високими духовними якостями,

громадянина, творця є можливим лише спільними зусиллями держави, освіти та сім'ї. А за словами Святителя Іоанна Златоустого «Перед завданнями виховання мають відступити всі інші завдання» [9].

Таким чином, проблема духовного виховання дітей через впровадження традицій дитячої хорової музики, не зважаючи на свою практичну значущість, залишається нині недостатньо дослідженою як у теоретичному плані, так і в експериментальному, і потребує детального наукового обґрунтування, яке буде перспективою наших подальших досліджень.

Література

1. Асафьев Б. В. О музыкально-творческих навыках у детей / Б. В. Асафьев. // Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. Изд. 2. – Л.: Музыка, 1973. – 144 с.
2. Венгрус Л. Начальное интенсивное хоровое пение / Л. Венгрус. – СПб.: Музыка, 2000. – 276 с.
3. Дніпровська Н. Виховне значення дитячої хорової музики / Н. Дніпровська. – Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. ст. Вип. 39. ХНУМ ім. І. П. Котляревського. Ред.-упоряд. Г. І. Ганзбург. – Х. : Вид-во ТОВ «С. А. М.», 2014. – С. 32-47.
4. Дніпровська Н. Г., Александрова О. О. Дитяча хорова література (Розділ: Українська дитяча хорова література) / Н. Г. Дніпровська, О. О. Александрова. / Навч.-метод. посібник. – Х.: КЗ «ХГПА» ХОР, 2012. – 222 с. + CD
5. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Клин : Фонд «Христианская жизнь», 2002. – 271 с.
6. Зеньковский В. В. Психология детства / В. В. Зеньковский. – http://www.golden-ship.ru/load/nauka_i_religija_razum_i_vera/psikhologija_detstva_zenkovskij_v_v/37-1-0-1130
7. Медушевский В. В. Внемлите ангельскому пению. Человечество и его культура на пороге 2000-летия Рождества Христова / В. В. Медушевский. – Минск : Православное Братство Арх. Михаила, 1999. – 320 с.
8. Медушевский В. В. О происхождении и сущности серьезной музыки / В. В. Медушевский. – http://www.sinergia-lib.ru/index.php?page=medushevskij_vyacheslav
9. Святыя отцы о духовном воспитании детей. – <https://azbyka.ru/deti/svyaty-e-ottsy-o-duhovnom-vospitanii-detej>
10. Симонов В. П. Эмоциональный мозг / В. П. Симонов. — М.: Наука, 1981. — 216 с.

ДЕТСКАЯ ХОРОВАЯ МУЗЫКА КАК ИСТОЧНИК И СРЕДСТВО ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ

Н. Г. Днепровская

Статья посвящается проблеме духовного воспитания детей и детской хоровой музыке как его источнику и средству; освещается специфика детской эмоциональной сферы; дается анализ типизированного поэтического и эмоционального содержания, жанрового наполнения, а также особого духовного, нравственного, эстетического воздействия детской хоровой музыки; раскрывается ее активная роль в формировании личности ребенка, задачи и критерии выбора музыкантом-педагогом хорового репертуара, значение детской хоровой музыки для повышения духовного здоровья общества и государства.

Ключевые слова: духовное воспитание; нравственно-эстетическое воспитание; музыкальное воспитание; детская хоровая музыка; детское хоровое пение.

CHILDREN'S CHORAL MUSIC AS A SOURCE AND MEANS OF SPIRITUAL EDUCATION

N. H. Dniprovska

The article is devoted to the problem of the spiritual education of children and children's choral music as its source and facility. The author describes the specifics of the child's emotional sphere; analyzes the typed poetry and emotional content, genre of content, as well as the special spiritual, moral, aesthetic impact of children's choral music; reveals its active role in formation of the child's personality, objectives and criteria of choral repertoire selection by the musician-teacher, the value of children choir music for the improvement of the spiritual health of a society and state.

Key words: Spiritual education; moral-aesthetic education; musical education; children's choral music; children's choral singing.

Дніпровська Наталя Георгіївна – старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна).
E-mail: natalia4712@gmail.com

Dniprovska Natalya Heorgiivna – Senior Lecturer of the Department of Vocal-Choral Preparation, Communal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine).
E-mail: natalia4712@gmail.com